

קורס מורי דרך תשע"ז (2016 – 2017)

בית הספר לתיירות אתגרית, המכללה האקדמית בוינגייט

דו"ח סיור 04 דרום רמת הגולן

נועם זיו

מסלול הסיור (אתרים מרכזיים): כורזים, תל מוטילה, אום אל-קנאטיר, מצפה לשלום, חמת גדר

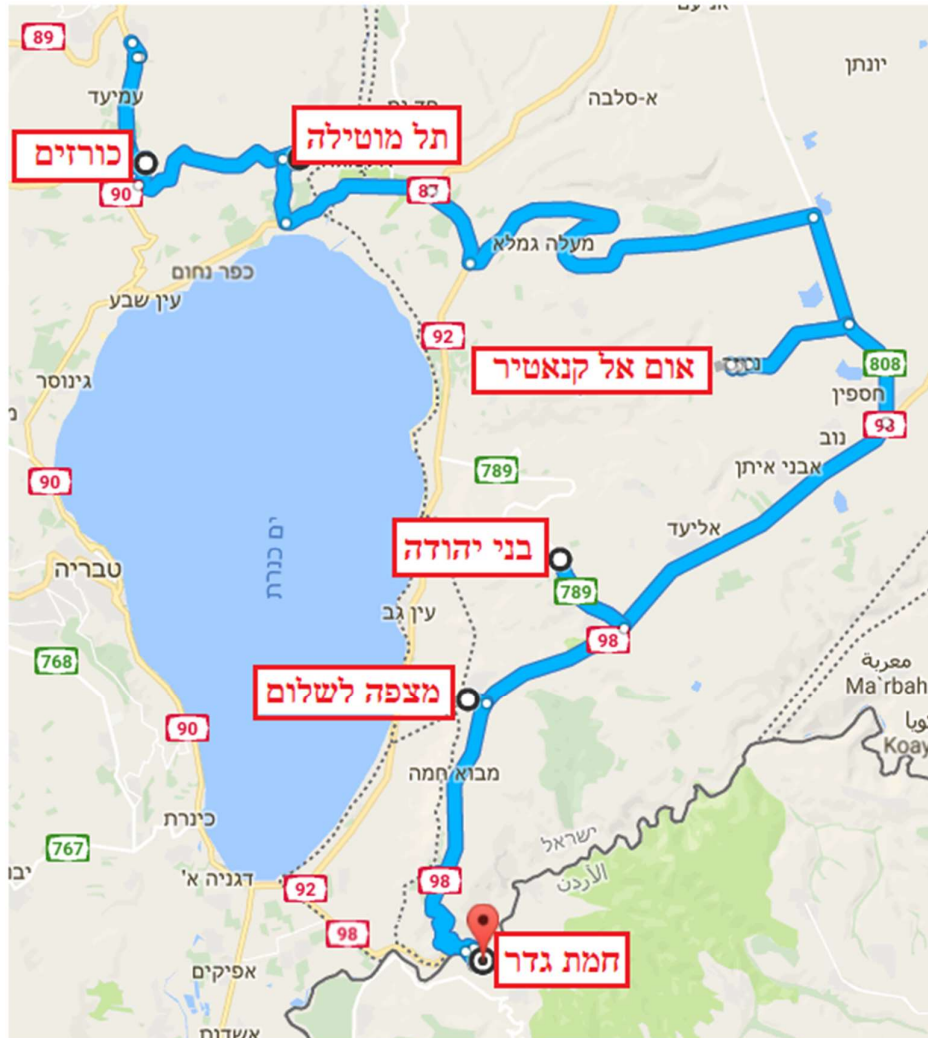
תאריך הסיור: 8.5.2017

מדריך הסיור: ד"ר חגי עמיצור

לו"ז ומנהלות

מ...	עד...	פירוט הפעילות	מנהלות ועוזרים	הערות
07:40	08:10	הפסקת בוקר באלונים		שירותים, קניות
08:10	09:10	נסיעה לכורזים		
09:10	10:40	כורזים	אתר רט"ג בתשלום. הכניסה לגן נסגרת שעה לפני השעות הרשומות שעון קיץ: בימים א'-ה' ושבת 8:00-17:00. בימי שישי וערבי חג 8:00-16:00 שעון חורף: בימים א'-ה' ושבת 8:00-16:00. בימי שישי וערבי חג 8:00-15:00 בערב ראש השנה, ערב יום כיפור וערב פסח: 8:00 - 13:00 טלפון 04-6934982	שירותים ומים
10:40	11:00	נסיעה לאלמגור		
11:00	11:30	תל מוטילה	כניסה דרך שער ראשי של אלמגור. רצוי לתאם	
11:30	12:00	נסיעה לאום אל קנאטיר		
12:15	13:35	אום אל קנאטיר	באתר התחתון אין מים, להצטייד במים להליכה	שירותים
13:35	13:55	נסיעה לבני יהודה		
13:55	14:30	הפסקת צהריים בבני יהודה	בחזית המרכז המסחרי	מים, חנויות, שירותים
14:30	14:45	נסיעה לכפר חרוב		
14:45	15:30	מצפה לשלום	שירותים, מים	
15:30	16:00	נסיעה לחמת גדר		
16:00	17:00	חמת גדר	קבוצות בתאום. *6393 או 04-6659999 marketing@hamat-gader.com	מים, שירותים

מפת הנסיעה בסיור

תכני ההדרכה

אתר	תוכן ההדרכה
<p>כורזים</p>	<p>כורזים הוא יישוב קדום, שעמד על תילו מתחילת המאה הראשונה לספירה ועד המאה השמינית.</p> <p>הוא מוזכר בתלמוד ובברית החדשה. הוא זוהה באתר ארכאולוגי שנקרא ח'רבת כראזה. תקופת הפריחה של העיר הייתה כנראה בסוף המאה השלישית ובתחילת הרביעית. הרמה הבזלתית שהאתר נמצא בה קרויה על שמו רמת כורזים.</p> <p>הגן מקיף את היישוב הקדום כורזים. האתר נחפר לראשונה על ידי וילסון, ולאחריו גריין וקיצי'נר, קוהל וטצינגר ועוד.</p> <p>במקום נתגלו מבנים רבים והחשוב שבהם הוא בית כנסת. מלאכת שחזור נעשתה לא רק בבית הכנסת אלא בעיר כולה, רחובותיה ובתיה.</p> <p>כמו כן נתגלו מקווה, בורות מים, שלושה בתי בד, ושוחזרו בתים רגילים.</p> <p>בתקופת בית שני חיו יהודים באזור צפון הכנרת, שם פעל ישו, וביניהם כאלה שלא קיבלו אותו ולא הלכו אחריו.</p> <p>כאלה היו תושבי כורזים, בית צידה וכפר נחום וישו קילל אותם בקללה המבטאת חורבן והרס: "אוי לך פּוֹרְזִין! אוי לך בית צִיְדָה!" (מתי יא 21).</p> <p>כיום מבקרים באתר תיירים נוצרים על מנת לחזות בו הרוס- כהוכחה לתוקף נבואתו של ישו. סמלי למצוא בגן הלאומי כורזים את עץ השיזף, הנקרא בלטינית "סיזיפוס ספינא קריסטי" ("כתר הקוצים של המשיח").</p> <p>כורזים המשיכה להתקיים עם מפעלי בנייה מרשימים למרות הקללה, אולם כיום, שלוש המקומות שישוע קילל לא קיימים.</p> <p>בתקופת המשנה והתלמוד, במאות 3-4 לספירה, גדלה העיר והתרחבה, ועיקר השרידים מתקופה זו.</p>
<p>אוסביוס כתב בשנת 370 לספירה שהמקום חרב (כנראה במרד גאלוס, בשנת 351), אך במאות ה-5 או ה-6 שוקמה העיר ונערכו בה תיקונים ושינויים.</p> <p>במאה ה-8 פרחה העיר מחדש, ושינויים רבים הוכנסו במבנים השונים.</p> <p>אולם העיר נעזבה מסיבה לא ידועה.</p> <p>לאחר פער של כמה מאות שנים, חודש היישוב במאה ה-13. נוסע, שסייר באזור במאה ה-16, מספר על דייגים יהודים שישבו בכורזים.</p> <p>באזור הכפר הייתה התיישבות של בדואים שהגיעו לפני כ-300 שנה מסוריה, ולמעשה שימרו את השם העתיק "כראזה". לאחר 1948 נטשו הבדואים את המקום לסוריה ולכפר טובא - זנגריה.</p>	<p>כורזים מצויה ברמה בזלתית שבה העצים הם נדירים.</p> <p>הימצאותם של עצים באזור זה, ובמיוחד האלון, מעידה שהאתר קדוש.</p> <p>במקום נתגלו מבנים רבים, החשוב שבהם הוא בית כנסת.</p> <p>כמו כן נתגלו מקווה, בורות מים, שלושה בתי בד, ושוחזרו בתים רגילים.</p> <p>כיוון שיש במקום בית כנסת, פירושו שהייתה כאן עיר. בתי כנסת בנו בערים ולא בכפרים. העיר השתרעה על פני כ-100 דונם, ומחולקת לחמישה רבעים.</p> <p>בית הכנסת שבמרכז העיר הוא חלק מהרובע המרכזי.</p> <p>עבודת הסיתות באבן הבזלת המקומית מרשימה, שכן הבזלת הוא סלע קשה</p>

מאד לעיבוד.

המבנה הראשון לימין השביל באתר (5), שימש כנראה כבית מגורים. בתוכו נחשף קיר נמוך בגובה של כ-1.30 מ', דמוי נישות או חלונות, שמימדיו וצורתו מקשים על הגדרת תפקודו. ה"חלונות" שבקיר הם צרים ברוחבם (כ-60 ס"מ), ומעוטרים בקורות אבן בזלת כמשקוף עליון. בעקבות גילוי קירות דומים בחפירות מאוחרות יותר בארץ הבינו החוקרים שהקירות הללו נבנו מתוך אילוף ושימשו כקירות תמך לבניית גג המבנה. אין עצים רבים על הרמה הבזלתית, ומשום כך היה זה בלתי סביר ליצור קרוי למבנים בעזרת קורות עץ. מסיבה זאת השתמשו הבונים בחומרים מקומיים זמינים יותר כמו אבן בזלת לשם יצירת קורות שיתמכו את גג המבנה. קורות אבן בזלת אינן ארוכות, ולכן לא ניתן לקרות איתן מיפתחים גדולים מעל חללי המבנה. לשם קירוי ע"י קורות בזלת השתמשו בשתי שיטות בנייה של קירות תמך: 1. קירות תמך במרווחים מקבילים של כמטר עם חלונות מלבניים קטנים שמעליהם

"חלונות כורזים"

<p>הניחו לוחות בזלת לקירוי.</p> <p>2. קירות תמך במרווחים מקבילים של כמטר בנויים כקשתות שמעליהן הניחו לוחות בזלת לקירוי.</p> <p>שיטת הבנייה של חלונות מלבניים יצרה שפה אדריכלית ייחודית של קירות עם מיפתחים קטנים בתוכם שנראים כחלונות. חלונות "אלה ידועים היום כמושג ארכאולוגי שנקרא "חלונות כורזים" וגם "בניה חורנית" משום שסגנון בנייה זה נחשף בסוף שנות ה-60 של המאה ה-20 גם בחורן, ואפילו במקומות נוספים בנגב, בכרמל ובגליל, אולם השם "חלונות כורזים" נשמר בזכות המקום הראשון שבו נחשפו הממצאים.</p> <p>קירוי ע"י אבן בזלת לא היווה הגנה מפני חדירת מים למבנה. על גבי גג לוחות הבזלת מרחו בוץ עם קש אשר הודק במעגלה.</p> <p>ליד חדר החלונות נמצא המקווה, ובו שני מרכיבים: האחד חדר טבילה מקורה בלוחות בזלת, והשני בור מים ששימש להשלמת כמות המים "הטהורים" במקווה במהלך השימוש ובעונת הקיץ. המים במקווה נשמרו כל השנה.</p>	
<p>בית הכנסת (4) שנחשף בחפירות מתוארך למאות ה-4-5 לספירה, ונעשתה בו מלאכת שחזור עם כוונה להשאיר לדמיון את מבנה בית הכנסת בשלמותו. קיימות שתי הצעות שחזור:</p> <p>1. מבנה גבוה עם גג אחד רציף על כולו</p> <p>2. גג גבוה מעל מרכז בית הכנסת, ומשני הצדדים גגות נמוכים יותר (כדוגמת בזיליקה עם ספינה מרכזית- נאביס, ושתי סיטראות בצדדים).</p> <p>מדרגות הכניסה החיצוניות אינן אחידות ברוחבן, אולי כדי ליצור קצב משתנה של התקדמות המתפללים אל תוך בית הכנסת, כדי לעצור ולבדוק את צעדיהם, להתרשם מהמבנה ולהיכנס באיטיות לתפילה.</p>	<p>כורזים - בית הכנסת</p>

בחזית בית הכנסת שלושה פתחים הפונים דרומה לכיוון ירושלים (אופייני לבתי כנסת מטיפוס הגליל ההררי).

בראש המדרגות מונחים שרידי **גמלון**, שכנראה עמד על גבי הפתח המרכזי. במרכזו – נשר או עיט פרוש כנפיים, שבמבט ראשון הוא נראה כאצטרובל, אך ניתן להבחין במקום בו התחברו אליו הרגליים, הראש והכנפיים.

פיליפוס הפך את בית ציידה לעיר, ובנה לכבוד יוליה/ ליוויה בית מקדש שקרוב לשער העיר. גודלו דומה לגודלו של הגמלון, שלפי הארכאולוג רמי ערב נגנב מציידה והובא לכאן.

בית הכנסת גלילי טיפוסי, אורכי, בסליקלי.

לפי מטבעות שנמצאו במקום, כנראה שבית הכנסת עמד על תילו עד למאה ה-7 לספירה.

המבנה בנוי מאבן בזלת מקומית ועיצובו מושפע מהאדריכלות הרומאית. לאורך קירותיו מוצגים תבליטים, שרבים מהם מתארים בעלי חיים ועיטורים צמחיים. אחד מהעיטורים הוא

"ה**מדוזה של כורזים**" שהיה מוטבע בקורות העליונות של המבנה.

לכאורה העיטור עם משמעות פגאנית, אך צריך להתייחס לתקופה כתקופה של פתיחות מבחינת שילוב אמנות פיגורטיבית בתוך בתי כנסת גליליים ללא משמעות פגאנית, וכנראה שביהדות היו זרמים שלא הקפידו על כל המנהגים.

סביב האולם נבנו מושבים מדורגים בצורת "ח", ובמרכז האולם ניצבו 12 עמודים מעוטרים שתמכו בגג הגבוה.

בצד המזרחי של הפתח ניצב העתק של כס בזלת שזכה לכינוי במקורותינו "**קתדרא דמשה**" (המקורי נמצא במוזיאון ישראל), שעליו ישב, כנראה, אחד מנכבדי הקהילה. על הכיסא נחקקה כתובת בארמית שתרגומה:

"זכור לטוב יודן בן ישמעאל, שעשה את העמודים ואת המדרגות מכספו, יהיה חלקו עם צדיקים". הכיסא הוא פריט שנמצא גם בבית הכנסת בעין גדי.

אחד ממקורות הפרנסה החשובים של תושבי כורזים היה בית הבד (6), הממוקם בקצה המערבי של הכפר.

במקום נתגלו מתקן ריסוק, גלגל אבן גדול ומתקני סחיטה. בשלב הראשון, את האבן הפורכת סובבו בעזרת בהמה או בני אדם, והיא ריסקה את הזיתים שהונחו על אבן הפריכה. בשלב השני, הזיתים המרוסקים הועברו לסלים – "עקלים", אותם הניחו בערימה זה על גבי

כורזים - בית הבד

<p>זה תחת מכבש שסחט אותם. השמן נסחט מהעקלים לסדק עגול שבבסיס המכבש, ומשם נשפך לאגן חצוב בסלע למרגלותיו. תהליך הסחיטה נעשה ע"י:</p> <p>1. קורת בית הבד הנעוצה בצידה האחד בקיר ובצידה השני קשורות אליה אבנים ששמשו כמשקולות.</p> <p>2. קורה שהונחה על גבי שני עמודים שעמדו משני צידי מתקן הסחיטה, המכונים "בתולות בית הבד". בקורה היה חור המותאם לבורג שהסתובב בתוכו ויצר לחץ גדול על לוח עץ שהונח מעל ערימת העקלים.</p>	
<p>קבר השייח' שוכן בצל אלון תבור קשיש. המבנה נבנה כנראה בתקופה הממלוקית המאוחרת, והתושבים הבדווים של המקום קשרו אותו לגיבור מגיבורי צלאח אל-דין. בעבר נהגו לעלות לקבר כדי לנדוד נדרים וליישב מחלוקות.</p>	<p>כורזים - קבר שייח' רמאדן אבו- כראזה</p>
<p>ראה נקודת הרחבה</p>	<p>תל מוטילה</p>
<p>פנינו מערבה לנטור. נטור הוא יישוב של השומר הצעיר. כשעלו להתיישב חתמו שאם ידרשו להתפנות – יתפנו. היישוב התפרק ויושב מחדש. כיום גרים בנטור בנים ממשיכים ממושבים ברמת הגולן.</p> <p>לפני נטור פנינו דרומה, לכביש העוקף את היישוב ומגיע לאתר אום אל קנאטיר. כנראה שהאתר יהפוך לאתר התיירות המרכזי של רמת הגולן ב-10 השנים הבאות.</p> <p>אום אל קנאטיר = אם הקשתות. במקום ישנו בית מעיין עם קשתות. כשזורנס אוליפנט סיר באזור המדריך שלו קרא כך למעיין, וכך המקום קיבל את שמו.</p>	<p>נסיעה לאום אל קנאטיר</p>
<p>הכפר אום אל קנאטיר רחוק מדרך ראשית. הוא נבנה בתקופה הביזנטית, מאה 4-5, נהרס בשנת 749, ונעלם מעל במת ההיסטוריה. כיוון שהיה רחוק מהכביש – לא לקחו ממנו אבנים לשימוש משני, וכל שרידיו נמצאים באתר.</p> <p>הידרולוגיה של רמת הגולן: בסלעי גיר ישנם מעיינות שכבה. קילוחי הלבה שרפו את הקרקע שעליה עברו, צרפו אותה, והמים המחלחלים נעצרים בשכבה זלכך הם נקראים "מעייין שעון" – נשענים על השכבה שנצרפה. כל קילוח יצר שכבה שרופה. מעל כל שכבה יוצא מעיין. השכבות יצרו מדרגות, ובתחתית כל מדרגה נובע מעיין, ולידו בנו כפר.</p> <p>בסוף המאה ה-19 נבנה כפרון באותו מקום. לורנס אוליפנט זיהה את המקום בשנת 1880, אחריו גוטליב ושומכר, קוהל וואצינגר – ידעו שיש שרידי בית כנסת ופריטים ארכיטקטוניים.</p> <p>מתכננים לסיים את השחזור של המבנה מהתקופה הביזנטית בשנת 2015.</p> <p>חיים בן דוד לקח את שר התיירות רחבעם זאבי לדיר עזיז, וסיפר לו על התכניות באום אל קנאטיר. רחבעם הכיר את הטקסט של לורנס אוליפנט – כי ערך את המהדורה שלו בארץ, ולכן אישר תקציבים לפרויקט.</p> <p>באותו לילה הוא נרצה. לכן נוסף לאתר השם "קשתות רחבעם", לזכרו של רחבעם זאבי.</p>	<p>אום אל קנאטיר- כניסה</p>
<p>החפירה בבית הכנסת בוצעה ע"י פרופ' חיים בן דוד ממכללת כנרת. לצוות גויס ישו דריי, המתמחה בשחזור טכנולוגיות עתיקות.</p>	<p>אום אל קנאטיר – בית הכנסת המשוחזר</p>

בעבודת החפירה והתיעוד שולבו אמצעים טכנולוגיים משוכללים שטרם נעשה בהם שימוש בחפירות ארכאולוגיות. האבנים נסרקו, נמדדו, והתקבלה הדמיה תלת ממדית שלהן. כל אבן מוספרה, ונשתל בה שבב אלקטרוני המסייע לזהות אותה, ובשלב מאוחר יותר לשייך את האבן למיקום שלה במבנה. חלק גדול מאבני הקירות היה פשוט מונח על הקרקע בדיוק כמו שהוא נפל. באמצעות עגורן הוצבו האבנים בחזרה במקומן, וכך הורמו מחדש הקירות. את האבנים

האחרות מצאו בעזרת תוכנת המחשב וגם עם קצת ניסוי וטעיה. תהליך העבודה היעיל אפשר להגיע למצב הקיים בו כל הקומה הראשונה נבנתה מחדש, עם מעל 90% מאבני הבניה

המקוריות. גם ארון הקודש המפואר נבנה מחדש. במקומות אחרים משחזרים מה שהארכאולוג חושב שהיה. המבנה בן שתי קומות – בנוי לגובה. הקומה השנייה היא קומת גלריה – כי ארון הקודש גבוה יותר, ופירושו שלא הייתה תקרה בין שתי הקומות. כמה זמן לקח אז לבנות כזה בית כנסת? האנשים היו חקלאים, רוב הזמן עבדו בחקלאות,

ורק בין 90-100 ימים היו פנויים לעבודות ציבוריות. כדי לחצוב, לסתת, להוביל ולהעמיד עמוד אחד של בית כנסת מגיר, הושקעו 13,000 שעות עבודה. עמוד בזלת – יותר זמן.

על עמוד אחד יכולים לעבוד עד 4 אנשים, ולכן יושקעו 3,000 שעות עבודה. אם עובדים 10 שעות ביום – לוקח 300 ימי עבודה. עבור חקלאי – 3 שנים לעמוד אחד. לפיכך נדרשים 40-80 שנים כדי לבנות כזה בית כנסת. מי שמתחיל לבנות בית כנסת לא יראה את סופו.

אנשים השקיעו הרבה עבודה, כי בית הכנסת הוא לא בשביל היחיד אלא בשביל הקהילה:

"יום אחד היה חוני המעגל הולך בדרך, ראה איש שהיה נוטע חרוב. שאל אותו: מתי העץ יניב פירות? ענה לו: לאחר שבעים שנה. אמר לו: וכי אתה בטוח שתחיה שבעים שנה? אמר לו אותו אדם: אני באתי לעולם ומצאתי חרוב נוטע מניב פירות. כמו שאבותי שתלו לי, כך אני שותל לצורך בני" (תענית דף כג).

כל בתי הכנסת באתרים הארכאולוגים בארץ, שבהם שני קומות, נבנו בתקופה הרומית-ביזנטית. הקומה הראשונה – בסיס עמוד, פדיסטל, עמוד, כותרת, ארכיטרב, פריז, ועליו הבסיס לקומה השנייה.

גובה הקומה הראשונה – 6 מטרים. עליה הייתה הקומה השנייה, שגובהה זהה. ל"סדר" הארכיטקטוני ההלניסטי היו פרופורציות מוגדרות. לכן לפי רכיב אחד ניתן לדעת את גודל המבנה.

מעל שתי הקומות היה גמלון בגובה 15 מטרים.

<p>לכל קהילה היה בית כנסת, למרות שאין הלכה שאומרת שצריך בית כנסת. נמצאו 250 בתי כנסת. בית כנסת הוא בית קהילה. סינגוגה = בית הקהל ביוונית. מבני בית הכנסת מעידים על רווחה כלכלית וחשיבותו של בית הכנסת.</p>	
<p>רואים את קילוח הלבנה, הבזלת, ובתחתית המדרגה שופע המעיין. בשנת 1884 היו שתי קשתות, אותן צייר אוליפנט. בחפירה הארכאולוגית גילו קשת שלישית ממערב. לפני שתי הקשתות המזרחיות יש שקתות, ולפני השלישית – מערכת בריכות. למה שימשו הבריכות? למה בית הכנסת כזה גדול? יגאל טפר עבד בחפירה בבית הכנסת, ונהג לבלות כאן, ליד המעיין, בעת ארוחת הצהרים. לדעתו הבריכות שמשו לייצור פשתן. הפשתן הוא גידול של גבעולים, אותם משרים במים, הם מתפרקים, ומהסיכים מכינים את החוטים, שמהם אורגים אריגים. כאן הכינו פשתן לבן. בגדי פשתן לבן היו יקרים – מתוך "אדיקט המחירים של דיוקלטיאנוס", שקבע מחירים שונים בעבור כשניים עשר מינים של בדי פשתן. כשבדקו חומר מקרקעית הבריכה, נמצא בו חומר מלבין. זה היה ענף התעשייה שנתן את ההכנסה הגבוהה באותם ימים. כאן היה אחד מאזורי הגידול העיקריים, הלבינו את הפשתן (תהליך עיבוד שנקרא אשפרה), ומכרו בכל רחבי האימפריה הרומית. זה מסביר את בית הכנסת הגדול, והאזור הרחב שליד המעיין. בברייטא דתחומין, באזור הגולן מופיע עין תרע = שער. לא ידוע היכן היה היישוב. אום אל קנאטיר הוא קשתות המעיין, ואולי ממרחק קראו למקום עין שער. יישובים כפריים לא היו מעורבים בתקופת המשנה והתלמוד. רק ערי פוליס היו מעורבות.</p>	<p>אום אל קנאטיר - מעין הקשתות</p>
 <p>המצפה נמצא ליד קיבוץ כפר חרוב, שכמו כל יישובי רמת הגולן, הוקם לאחר מלחמת 1967. כפר חרוב קרוי על שמו של כפר ערבי שהיה במקום – כפר תרב, שכנראה נקרא על שמו של יישוב מתקופת התלמוד – "חרובא". כפר חרוב הוקם בשנת 1973 תושביו שכנו באופן ארעי במחנה אפיק, והוא עלה למקומו הנוכחי בשנת 1974. בתצפית מכאן אפשר לראות שאנו נמצאים על מדרגת השיא של רמת הגולן, שבמפנה המערבי שלה בנויה בצורה של שברי מדרגות. בנוסף אפשר לראות את אחד מהמקומות העמוקים בבקע ים המלח – אגן הכנרת, במינוס כ-200 מטרים. מבחינה גאולוגית הבקע צעיר, גילו רק מיליונים בודדים של שנים,</p>	<p>מצפה לשלום</p>

<p>ואף על פי כן, זוהי התופעה המעצבת ביותר מבחינת הנוף של ארץ ישראל. זוהי גם הצלקת הגדולה והעמוקה ביותר בקרום כדור הארץ.</p> <p>ממערב, מעברה השני של הכנרת, רואים את הרי הגליל העליון ואת הרי הגליל התחתון. במרכזו של הגליל התחתון רואים את העיר טבריה, על שכוונתיה העליונות והתחתונות. דרומה לטבריה ניתן לראות את הר תבור העגלגל. צפונה מטבריה בולט הר גבוה שעליו ישוב זוהי העיר צפת שנמצאת במורדות של הר כנען, בגליל העליון.</p> <p>מדרום-מערב לצפת רואים את ההתרוממות של גוש הרי מירון, כולל הפסגה הגבוהה ביותר בארץ ישראל המערבית – פסגת הר מירון, בגובה של 1,204 מטרים.</p> <p>במבט לדרום רואים כיצד בחלקה הדרומי של הכנרת הולך ומתרחב מרחב של קרקע שטוחה, ובה נוף מרושת ביישובים, בחממות ושטחים חקלאיים – זהו האזור המכונה "עמק הירדן". שם הירדן יוצא מתוך הכנרת ומתחיל לזרום לעבר ים המלח, תוך שהוא יוצר פְּשֵׁט הצפה עשיר בקרקעות סחף.</p> <p>(עמק הירדן הוא האזור עד לבית שאן, ואילו בקעת הירדן ממשיכה עד לים המלח).</p> <p>ממערב לנו למטה וקצת צפונה רואים את קיבוץ עין גב ואת כפר הנופש שלו.</p> <p>קיבוץ עין גב עלה על הקרקע בשנת 1938 כאחד מיישובי "חומה ומגדל", הישוב היהודי היחיד ממזרח לכנרת, מעין מובלעת יהודית במרחב הזה, שהיה ריק מהתיישבות יהודית. אדמות עין גב נקנו בחלקן מהבהאים (בין עין גב לסוסיתא, במבנה הקרוי "הפרסי", נמצא בית קברות של בהאים שגרו מדרום לעין גב, מתחילת המאה ה-19 ועד סוף מלחמת 1948).</p> <p>העלייה לקרקע הייתה באמצעות רפסודות.</p> <p>בגרעין המייסד היה טדי קולק, לימים ראש עיריית ירושלים.</p> <p>בחפירות ארכאולוגיות בעין גב התגלו ממצאים מתקופת המקרא והבית השני.</p> <p>מנדל נון, חבר עין גב, חפר בעין גב, וגילה את כורסי. מדרום לעין גב התגלו גם ממצאים מהתקופה הפרהיסטורית, מלפני 18 אלף שנים.</p> <p>מעל עין גב מצפון-מזרח לה בולטת התרוממות ברורה שאליה עולה שביל לבן – זוהי "קרן עין גב", שהיא חלק מהמדרגות של החלק המערבי של רמת הגולן.</p> <p>זוהי מדרגה קירטונית שנמצאת בבסיסה של רמת הגולן, ויש מסלול הליכה יפה שמתחיל ממצפה אופיר דרך ביר שגום (בני יהודה הישנה), מטפס לקרן עין גב ויורד אל בית הקברות של עין גב.</p> <p>קרוב יותר אלינו, בינינו ובין קרן עין גב, יש גבעה כהה ומצוקית – זהו תל סוסיתא (מקור השם סוסיתא בארמית הוא תרגום שמה היווני של העיר – היפוס, Hippos), עיר שהוקמה במאה ה-3 לפנה"ס (בתקופה ההלניסטית) ע"י בית סלווקוס, ושימשה כעיר מרכזית וחשובה בארץ.</p> <p>סוסיתא הייתה עיר פוליס, אחת מערי הדקפוליס. ישבו בה תמיד נכרים (אם כי גם אוכלוסייה יהודית קטנה), היו בה מקדשים פגניים, ולאחר שנת 324 נבנו בה כנסיות רבות. רעש האדמה בשנת 749 החריב גם את סוסיתא.</p> <p>בשנים האחרונות העיר נחפרת ע"י משלחות מאוניברסיטת חיפה בשיתוף פעולה עם אוניברסיטאות אמריקאיות ואוניברסיטה פולנית, ובחפירה נחשפת העיר היפוס.</p> <p>סוסיתא הנכרית היוותה גבול בין המרחב הנוכרי לבין המרחב היהודי.</p> <p>המרחב היהודי העתיק השתרע מסוסיתא צפונה ועד אזור הגילבון (הכפר דְּבוּרָה), ואילו כל מה שמדרום לסוסיתא היה אזור נוכרי.</p> <p>כל מה שהיה צפונה לכפר דְּבוּרָה – גם היה אזור נוכרי.</p>

<p>בתקופות ההלניסטית, הרומית והביזנטית, ישבו ברמת הגולן גם יהודים וגם נכרים: היהודים ישבו במרכז רמת הגולן, בין פיק/אפיק וסוסיתא בדרום, לבין הכפר דְבּוּנְרָה (גִּילְבוֹן) בצפון. מדרום ומצפון לרצועה זו ישבה אוכלוסייה נכרית.</p> <p>העיר היפוס הייתה ידועה כעוינת מאד לאוכלוסייה היהודית, ומתקופת המשנה והתלמוד התייחסו אליה בשני היבטים: כשחזו"ל רצו לומר "מרחק מאד קצר בין מקום למקום", אמרו: "כגון טבריה וסוסיתא", וכשרצו לומר שמישהו עוין מאד אחד את השני, הם אמרו: "כגון סוסיתא לטבריה". היחסים העכורים בין סוסיתא והיהודים סביבה היו לשם דבר בתקופה המדוברת.</p> <p>בצפון רמת הגולן ודרומה נמצאו כנסיות מהתקופה הביזנטית. כל בתי הכנסת הקדומים נמצאו בין סוסיתא לגילבון. בשנת 1948 הותקפה עין גב ע"י הכוחות הסורים.</p> <p>אנשי עין גב, בתגבור אנשי פלמ"ח שהגיעו בסירות, הצליחו להחזיק מעמד, ואף עלו על סוסיתא ותפסו את המקום. בין השנים 1949-1967 הייתה סוסיתא המוצב הצהלי היחיד שחדר לתחומי רמת הגולן. אספקה אליו הועלתה ברכבל, כי היה מוקף בכוחות סוריים, ובעתות רגיעה השתמשו בכביש.</p> <p>כפר חרוב נבנה על גבי כפר סורי, שמתחת לתצפית ממערב רואים את אזור הבוסתנים שלו, במקום בו ישנן נביעות, שאפשרו את הצימוח והגידולים שהיו כאן בתקופה הסורית. הנביעות הן "מעיינות שוליים", המתפרצים בין הבזלת המחלחלת וסלעי המשקע הימיים (קירטון וקונגלומרט).</p> <p>מתחת לתצפית יש מסלול הליכה מעגלי, בדרגת קושי קלה (מתאים לקבוצות), שאורכו כקילומטר.</p> <p>המסלול מכונה "מסלול המעיינות", "מסלול מצוקי האון" או "מסלול הבוסתן".</p>	
<p>מסביב ליישוב כפר חרוב אדמה שחורה ופורייה, אדמה בזלתית, המאפיינת את דרום רמת הגולן.</p> <p>במזרח – נחל הרוקד מפריד בין הרמה לסוריה. הוא מתחיל מדרום לתל פארס, ונשפך בדרום לירמוך.</p> <p>בצפון הרמה ישנם תילים, בדרום – הרוקד ואח"כ הירמוך, ולכן חשיבותן של הפתחות. ממערב לכביש המתפתל בירידה מהרמה דרומה, תאופיק א-פוקה ותאופיק א-תחתא – שני כפרים סוריים. הסורים הקימו בין השנים 1948-1967 שלושה קווי הגנה.</p> <p>במורד מתחנינו, מעל לירמוך, אפשר לראות גשר עם אומנות, שנקטע במרכזו. חלקו הצפון-מערבי של הגשר קטוע.</p> <p>בהמשך ממזרח יש גשר נוסף, שלם. שני הגשרים, הקטוע והשלם, הם חלק מהסעיף המערבי של הרכבת החיג'אזית, הנקרא "רכבת העמק", אשר נסלל בין השנים 1903-1905 במבצע הנדסי מבריק, שבראשו עמד מהנדס גרמני בשם מייסנר, שפעל מטעם הסולטאן העות'מאני עבדול חמיד השני.</p> <p>עבדול חמיד השני היה אחרון גדולי הסולטאנים העות'מאנים, ואחת הפעולות שלו במסגרת ניסיונות הצלתה של האימפריה העות'מאנית ההולכת ומתפוררת, הייתה ליצור מסילת רכבת שתקשר בין תורכיה לאלמדינה שבחיג'אז, שבחצי האי ערב, שם נמצאים המקומות הקדושים לאסלאם. בסופו של דבר המסילה הגיעה עד אלמדינה, ומעולם לא הגיעה עד מכה.</p> <p>בדרכה עברה הרכבת במרחבי סוריה וירדן, ומשם לערב הסעודית של היום. הקו המערבי שלה, "רכבת העמק", חיבר בין דרעא שמדרום לדמשק לתחנת הרכבת חיפה-מזרח. מסילה זו, שבנייתה הושלמה בשנת 1905, קישרה את סוריה עם חוף הים התיכון,</p>	<p>נסיעה לחמת גדר</p>

וגם היא הייתה חלק מהניסיון לחזק את האימפריה העות'מאנית בימיו של עבדול חמיד השני. הסעיף המערבי נקרא "רכבת העמק", כי בחלקו הגדול עבר בעמק יזרעאל: חיפה – יגור – אלרועי – תל שמאם [כפר יהושע] – כפר יחזקאל ועין חרוד [שאז עוד לא היו קיימים] – בית שאן – צפונה לצמח – נכנס לתוך ערוצו של הירמוך ועלה איתו עד הרוקד, נכנס לערוץ הרוקד והגיע איתו עד דרעא שמדרום לדמשק. רכבת זו פעלה ללא הפסקה בין השנים 1905-1946. ב-16 ביוני 1946 יצאו 10 יחידות של הפלמ"ח על מנת לפוצץ 11 גשרים שחיברו בין ארץ ישראל ושכנותיה, במסגרת פעולת "ליל הגשרים". אחת היחידות הגיעה אל הגשר הזה שעל הירמוך, הניחה חומרי חבלה בגשר הרכבת ופוצצה אותו. למעשה, מאז הרכבת חדלה לפעול בקו הארוך חיפה-דרעא, אבל המשיכה לפעול בקו הקצר חיפה-צמח עד שנות ה-50 של המאה ה-20, שאז החליטה מדינת ישראל על הפסקת פעילותה, בעיקר מסיבות כלכליות. הקרונות נמכרו כפסולת מתכת, ולאט לאט גם המסילה הלכה והתפרקה, וחלקים גדולים ממנה נגנבו. במבט צפונה אל מדרונות רמת הגולן אפשר לראות שהחלק התחתון של המצוק הוא בצבע לבן, אלו סלעי משקע ימיים. מעל החלק הלבן יש מצוק בגוון שחור כהה – זהו חלק בזלתי. מעל החלק הבזלתי שוב מופיע סלע לבן. אם כך, יש סלע משקע ימי, באמצע סלע בזלתי ומעליו שוב סלע משקע ימי. גילן של הבזלות באזור הזה הוא לכל היותר 4-3 מיליון שנה. ההצפה הימית האחרונה (של ים תטיס) בארץ ישראל הייתה לפני כ-40 מיליון שנה, בתקופת האאוקן, ואז הושקעו לאחרונה סלעי משקע ימיים. נשאלת השאלה: כיצד יכול להיות שלמטה יש סלע שגילו לכל הפחות 40 מיליון שנה, למעלה סלע שגילו 40 מיליון שנה, ובאמצע יש סלע שגילו לכל היותר 4 מיליון שנה? הפתרון: הבזלת היא בעצם טאפט על גבי השטח, ולא שכבה. השכבה הלבנה היא לאורך כל החתך, אבל עליה דבוק טאפט של בזלת שכל עוביו הוא עשרות סנטימטרים עד חצי מטר לכל היותר. בקע ים המלח נפער לפני 5-3 מיליון שנה, ויצר בסיס סחיפה נמוך לאזורים המוגבהים שמשני עבריו – הגליל ממערב והגולן והגלעד ממזרח. כאשר יורדים גשמים מתחילה זרימת מים מהמקום הגבוה אל המקום הנמוך, והמים חורצים את הנוף ויוצרים ערוצים. המים שזרמו מהאזור הגבוה של הגולן, הגלעד והבשן בעבר הירדן המזרחי, יצרו את ערוצו הקדום של הירמוך. המים חרצו את כל השכבות של הסלע, הבזלות שנמצאות למעלה וסלעי המשקע הימיים, חדרו לתוכם, ויצרו את הערוץ הקדום של הירמוך. כאשר הנוף היה מעוצב בצורה זו, התרחשה התפרצות וולקנית גדולה נוספת באזור אורטל ברמת הגולן (ממזרח לבקע). מאחר שהוולקניזם הזה פלט מתוכו מגמה, זרם חומר נוזלי בטמפרטורה של 1,200-1,400 מעלות בתוך הערוצים של רמת הגולן והבשן, ובסופו של דבר מצא לו מקום נוח לזרום בו – ערוץ הירמוך הקדום שנוצר כאן. הלבנה זרמה בערוץ אבל בשלב מסוים התחילה להתקרר ונקרשה, ועכשיו הערוץ הקדום של הירמוך מלא בבזלת (לבה שהתקררה והתמצקה).

כך נוצר ערוץ שחותר בתוך הבזלת ובתוך סלעי המשקע הימיים, ומלא עד מחציתו בסלעי בזלת חדשים. תהליך הבלייה ממשיך להתרחש והמים שוב מתחילים לחתור את דרכם לעבר בקע ים המלח, והפעם הם חותרים את דרכם בתוך אותה בזלת חדשה המכונה "בזלת ירמוך".

המים מרחיבים לאט את ערוצם על מנת להגיע לערוץ הרחב ביותר. המים לא הספיקו לנקות

את כל הבזלת מתוך הערוץ, ובעוד כמיליון שנה אולי לא יהיה כאן יותר טאפט של בזלת.	
<p>שמה הערבי של חמת גדר הוא אלחמה (אל חמה) או חמת. השימוש בשם "חמת", כשם של מקומות שונים בכל רחבי עמק הירדן, מצביע על הנביעות הרבות של מים חמים, מתוקים ומלוחים. חמת גדר שוכנת בעמק הצר של נחל הירמוך הנשפך לנהר הירדן שבבקעת הירדן. אזור בקעת הירדן וסביבתה רצוף באתרים אשר בשמם מצוי הרכיב "חמה" או "חמת" (לדוגמה חמי טבריה, מעיינות חמאם אלמליח). השם חמת נזכר כבר במקרא, בספר יהושוע, שם מתוארים גבולותיו של שבט נפתלי: "וְעָרֵי, מְקָצֵר הַצְּדִים צָר, וְחַמַּת רֶקֶת וְכַנְרֶת" (יהושוע יט לה). ואולם, בתלמוד הבבלי אין תמימות דעים לגבי זהותה של חמת המקראית: "נחלקו ר' יוחנן ורבא, ר' יוחנן אמר: חמת זו טבריה ורבא אמר חמת זו חמת גדר" (מסכת מגילה).</p> <p>מקור השם "חמת גדר" הוא בעיר ההלניסטית גדר, שחמת גדר הייתה פרוור שלה. מיקומה של העיר גדר היה בראש רכס הרי הגלעד שבירדן, במרחק של כ-4 קילומטרים מחמת גדר, במקום בו עומד כיום הכפר הירדני "אום קיס", שבו נמצאים שרידים של העיר הרומאית.</p> <p>האגדה מספרת שקראו למקום גם: "מרחצאות שלוש הגרציות". הכינוי הוא על שם שלוש נשים שמסמלות את החן, היופי והעלומים. פסליהן הוצבו במקום, ודמותן נחרתה על המטבעות בהן סחרו באזור.</p> <p>תקופות באתר:</p> <ul style="list-style-type: none"> • כלקוליתית – יישוב כפרי • ברונזה קדומה I א', ב' – יישוב כפרי • ברונזה תיכונה II א – יישוב כפרי • ברונזה תיכונה II ב – יישוב כפרי • רומית מאוחרת – יישוב, תאטרון, בית מרחץ • ביזנטית – יישוב, בית כנסת, בית מרחץ • אסלאמית קדומה – יישוב ומרחצאות <p>אתר חמת גדר כולל בתוכו פינות חי לתנינים ולעופות, ספא ואזור עתיקות. הירמוך מקיף את חמת גדר ויוצר חצי אי. חצי האי כלוא בין ההרים, ויוצר נקודה חמה מאוד. אנחנו נמצאים בגובה 155 מטרים מתחת לפני הים. הגלעד מזרז ומגולן מצפון גבוהים בכ-600 מטרים.</p> <p>חמת גדר היא בקעה שאורכה 1,500 מטרים ורוחבה 500 מטרים, ושטחה 750 דונם.</p> <p>חשיבות הבקעה נובעת:</p> <p>נתיב מעבר בין ארץ ישראל המערבית למזרחית ולסוריה, ולכן הניחו כאן העות'מאנים בשנת 1905 את קו מסילת הברזל, חלק מהרכבת החיג'אזית. מעיינות מים חמים שמזינים את המרחצאות המודרניים, והזינו כבר מהתקופות ההלניסטית, הרומית והביזנטית, לאחר מכן המרחצאות נהרסו, ואח"כ שוב פעלו בתקופה הערבית הקדומה. שפיעתם של המים החמים מבטן האדמה בחמת גדר היא תוצאה של השבר הסורי-אפריקני, הממוקם במפגש של שני לוחות טקטוניים: לוח ערב ותת הלוח ישראל וסיני, שהוא חלק</p>	חמת גדר, אזור העתיקות

<p>מהלוח האפריקאי. באזור זה תנועת הלוחות הטקטוניים גרמה לנביעות של מים חמים ממעמקי האדמה, ולרעידות אדמה – אתר המרחצאות החמים נפגע כנראה בשתי רעידות אדמה, הגדולה בשנת 749.</p> <p>המעיינות הם מסוג מעיינות העתק, הבוקעים מבטן האדמה לאורך שבר משני של הירמוך. מעיינות כאלה קיימים גם בכמה אתרים אחרים באזור, כגון חמי טבריה וגן השלושה, וכן בשבר משני נוסף של נחל בזק בחמאם אלמליח.</p> <p>במעין העתק המים זורמים עד שהם מגיעים לסלע שלא חדיר למים שנעתק ממקומו ושם הם זורמים במעלה הסלע ופורצים.</p> <p>המעיינות ארטזיים. מעיין ארטזי הוא מעיין הפורץ בשל לחץ מים שנוצר בשכבות התת קרקעיות. המים במעיין ארטזי עולים משכבת מי תהום הכלואה בין שתי שכבות של חומרים אטימים, ורובם מעיינות חמים עשירים במינרלים.</p> <p>הטמפרטורה הגבוהה של המים קשורה לעומק הרב ממנו הם נובעים בבטן האדמה, בו שוררות טמפרטורות גבוהות. המים החמים נובעים כאן מעומק משוער של כ-20 קילומטר ויותר.</p> <p>ניתן לקבל המחשה כיצד נראו המעיינות וסביבתם לפני יותר מ-100 שנה בתיאורו של סר לורנס אוליפנט, שביקר בארץ ישראל בשנת 1884. הוא תיאר את המעיינות כפי שנראו לעיני כאשר ירד מהרי הגולן לבקעת הירמוך:</p> <p>"מתחתינו, במקום שהיה מופרד מן הנהר על ידי רצועת אדמה מכוסה שיחים, השתרעה בריכה מוארכת של מים כחולים-אפורים שצבעה בלט לעומת גוונו הצהוב של הנהר. מעל בריכה זו היתמר ערפל דק. משהולכתי מבטי לאורך נחל קטן, שצבע מימיו היה כצבע מי הבריכה אשר לתוכה הוא נשפך, לאחר שעבר ליד טחנה פרימיטיבית, ראיתי כי נחל זה זורם מתוך מקווה קטן. מקור הנביעה היה של מי הגופרית".</p> <p>באתר חמישה מעיינות, מארבעה נובעים מים עשירים במינרלים שונים, עשירים בגופרית, ואחד של מים מתוקים. הנביעה החמה ביותר היא בטמפרטורה של 52 מעלות. המים בחמת גדר ניחנים בשלוש תכונות חשובות: חום, עושר במינרלים ורדיואקטיביות. הרדיואקטיביות נובעת משני איזוטופים של היסודות רדיום ורדון המומסים במים, אשר נוצרים מהתפרקות אורניום הנמצא בסלעים במעמקי האדמה. בנוסף, המים מכילים גופרית בריכוז של 4.7%, ומינרלים חשובים נוספים: אשלגן, נתרן, מגנזיום, סידן, ברום וכלור. המעיינות בטמפרטורות שונות והרכב מינרלים שונה יצרו את אתר המרחצאות הודות לסגולותיהם בריפוי מחלות עור. כאן לא היה שימוש בטכנולוגית ההיפוקאוסט כמו במרחצאות רומים אחרים בארץ ישראל. כאן הטבע סיפק מים בטמפרטורה גבוהה.</p> <p>התקופות ההלניסטית והרומית – תקופת בית שני</p> <p>בשנת 218 לפנה"ס נכבשה גדר על ידי אנטיוכוס השלישי, מלך האימפריה הסלווקית, במהלך מסע המלחמה שלו לכיבוש ארץ ישראל מידי האימפריה התלמית. לעיר ניתן מעמד עצמאי.</p> <p>אלכסנדר ינאי מלך יהודה כבש את גדר ואת חמת גדר לאחר מצור של 10 חודשים. בין השנים 76-103 לפנה"ס חדל השלטון העצמאי בעיר והיא הפכה כפופה לממלכת יהודה. עם כיבוש ארץ ישראל על ידי פומפיוס בשנת 63 לפנה"ס, העיר הוחזרה לתושביה המקוריים, וזכתה מחדש בשלטון עצמי.</p> <p>העיר חזרה לשלטונה של יהודה בשנת 30 לפנה"ס לאחר שהקיסר אוגוסטוס העניק אותה במתנה למלך הורדוס.</p>

תושבי גדר הלא יהודים לא היו מרוצים מכך, והם התלוננו לפני **מרקוס ויפסניוס אגריפה**, שליט המזרח מטעמו של אוגוסטוס, על יחסו הרע כביכול של המלך היהודי אל עירם. אגריפה לא התרשם מטענותיהם ושלה אותם חזרה אל הורדוס כבולים בשלשלאות. לאחר מותו של הורדוס בשנת 4 לפנה"ס, העיר הופרדה משטחה של יהודה, והפכה כפופה לפרובינקיה סוריה. בעיר הייתה אוכלוסייה יהודית נכבדה שעם פרוץ המרד הגדול בשנת 66, הצליחה להסב אבדות לאוכלוסייה ההלניסטית עד שאולצה להיכנע למצביא אספסיאנוס שנשלח לדכא את המרד. יוסף בן מתתיהו כותב כי גדור (גדר) הייתה החזקה בכל עבר הירדן, וכי עשירים רבים ישבו בה, והם שמסרו את העיר לידי **אספסיאנוס**. גדר הייתה חלק **הדקפוליס** – ברית עשר הערים, שבהן היה רוב של אוכלוסייה לא-יהודית, בגבול המזרחי של האימפריה הרומית בפרובינקיית סוריה ויהודה.

המרחצאות הרומיים

בתקופה הרומית בארץ ישראל החלה בניית המרחצאות. המעיינות החמים שימשו כאתר מרפא בשל האמונה בכוחם המרפא של המים. האתר היה ידוע כבר במאה ה-1 לספירה, אך לא היה בשימוש עד למחצית השנייה של המאה ה-2 לספירה. הראשון שבנה כאן היה **מרקוס אורליוס**. במקום נבנה אתר גדול, שכלל מבני מרחצאות מפוארים,

מקושטים בפסלים, בקירות שיש ובמזרקות. מאחר והמבקרים במקום שהו בו משך מספר ימים, נבנו בו בתי הארחה, מבני תאטרון, ואף מבני דת, כמו מקדשי אלילים ובית כנסת. במקום נמצאו שרידי התאטרון הרומי שנבנה במאה השלישית ובו 2,000 מקומות ישיבה. כיום האתר המודרני משתמש במדרון האחורי שלו למגלשות מים. כתובת שהתגלתה באתר מזכירה את הקיסר הרומי **אנטונינוס פיוס** (161-138). יש להניח שהאזכור איננו מקרי, ושהיה לקיסר חלק בסיוע לבניית המרחצאות. המרחצאות המפוארים הם קומפלקס בנוי של 10 דונם, והם המרחצאות השניים בגודלם באימפריה הרומית.

אתר המרחצאות מרוכז מסביב **לעין אלמקלה** (הידוע גם בשמות "סַמַת סלים" / "המחבת" / "הגהינום"), המעיין החם ביותר, הנובע בסמוך לאפיק נחל הירמוך. מי המעיין מגיעים לבריכה עליונה, ממנה הם נשפכים לסדרה של שבע בריכות, שכל אחת מהן ממוקמת באולם נפרד.

התאורה באולמות המקורים הגיעה ממספר רב של חלונות. שרידי השמשות נמצאו בחפירות. החלונות פנו לכיוון דרום-מערב, כדי להבטיח קליטה מרבית של אור השמש.

המסלול שעבר בין המרחצאות נמשך לאורך 12 מטרים, בשביל שהיה מרוצף אבני בזלת מסותות היטב. משני צידיו הוצבו ספסלי אבן. ממסדרון הכניסה ניתן היה להיכנס לכל אחד מהאולמות. במעבר נכללו שערים מקושטים. ייתכן כי לכל בריכה הייתה טמפרטורה אופיינית, במטרה לאפשר למתרחצים להסתגל

<p>בהדרגה לטמפרטורת המים, באמצעות מעבר מבריקה אחת לשנייה. הפופולריות של המרחצאות גברה בתקופה הביזנטית.</p> <p>אנטונינוס מפיאצסנה, הוא אנטונינוס מרטיר, כתב ספר ובו הוא מתאר את המרחצאות, שנקראו בתקופה הביזנטית "מרחצאות אליהו" בהתאם לאמונה כי אליהו מרפא חולים. הוא מתאר שיש חדר קטן בלי חלונות ולשם מגיעים מצורעים הרוצים להתרפא. ומי שמגיע בצהריים, ויושב במים כל הלילה לאור נרות ומתפלל, מגלה בבוקר שהוא נרפא. בחפירות באתר נמצאו שברים של עשרות מנורות חרס בחדר מבודד, בהתאם למתואר בכתובים על טקס ניפוץ הנרות בבוקר הטבילה.</p> <p>סגולותיהם הרפואיות של המרחצאות מתוארות על ידי הביוגרף היווני אאונאפיוס, אשר ביקר במקום במאה ה-4:</p> <p>"גדרה הוא מקום בסוריה בו יש מרחצאות חמים. עולים עליו באיכותם רק מרחצאות באיה במפרץ נאפולי שבאיטליה. הוא לא ניתן להשוואה למרחצאות מרפא אחרים".</p> <p>באולם המזרקות התגלו 5 כתובות שבהן נזכרת הקיסרית אֶאֱוִדֹקִיָה (401-460), שהתגוררה בירושלים. היא הכירה את השירה היוונית ובהתאם לכך ניסחה את הכתובת, בתרגום חופשי: "פלאים רבים אינסופיים ראיתי בימי חיי, אבל מי, הו מבווע אציל, יוכל לתאר בביטויים כה רבים את תְּיוֹנִיּוֹתֶךָ מלידה, אלא זה שאינו בן תמותה. יתר על כן הצדק דורש שאתה תקרא אוקיינוס החזן או מקומו של פאן, המרפא, הגורם ותורם את הזרמים המתוקים – ממך, נובעים גלים ללא מספר מצד זה ואחר – מעבר זה, חם – מהאחר, קר – וגם פושר, מפכים הלאה את יופיך בארבעה פלגים..."</p> <p>אשר עובדיה מניח במאמרו כי כתובת השבח חוברת בהזדמנות החגיגית של חנוכת המרחצאות או אגף שלהן.</p> <p>החפירות באתר המרחצאות החלו בשנת 1979 על ידי יזהר הירשפלד וגיורא סולר ונמשכו שבע עונות חפירה. לדעתם, קיימים ממצאים הקבורים עדיין במעבה האדמה, כמו: שער הכניסה המרכזי וחדרי קבלה ואירוח.</p> <p>יהודים בתקופת המשנה והתלמוד</p> <p>יהודים המשיכו לחיות כאן. נמצאו שרידי בית כנסת מהמאות 4-5 לספירה, עם כתובות הקדשה שנושאות את שמות התורמים. חלק מהכתובות אינו כוללות ציון שם המקום – ומניחים שהתורמים היו תושבי המקום. בחלק אחר צוינו מקומות כגון עקביה, ציפורי, סוסיא – משערים שאלה אנשים שהגיעו לרחוק, וקיימו את הדיונים העונתיים.</p> <p>בחפירות שנערכו בשנת 1932 גילה הארכאולוג אלעזר סוקניק (אביו של פרופסור יגאל ידין) רצפת פסיפס מפוארת ויחידה במינה, הנמצאת כיום בכניסה לבית המשפט העליון בירושלים. מתוכנן ומעיצובן של הכתובות שנמצאו בשלושה פסיפסים שברצפת בית הכנסת עולה כי מדובר באוכלוסייה אמידה, אשר שכרה אומנים לעיצוב רצפת הפסיפס.</p> <p>מקורות יהודיים מצביעים על סגולות המרפא של המעיינות ובעקבות כך על ההיתרים שניתנו להתרחץ בו, אפילו בשבת.</p> <p>חכמי המשנה והתלמוד נהגו לשהות בחמת גדר ובגדר. הבולט שביניהם היה רבי יהודה הנשיא.</p> <p>היות שרבי חי במאה ה-2 יש להניח כי היה במקום בית כנסת עתיק יותר. ואכן, התגלו מתחת לרצפת בית הכנסת שהתגלה, שרידי בנייה קדומים יותר.</p>

רבי יהודה הנשיא התיר לבני גדר לרדת בשבת לחמת גדר ולהזור ממנה, אך לא התיר לבני חמת גדר לעלות בשבת לגדר.
 לרדת אפשר – כדי לקיים עונג שבת. אולם העיר גדר למעלה הייתה רומית, שנהג בה מסחר, ולכן נאסר לעלות אליה בשבת.
 עונת הרחצה הייתה בחורף (ובתלמוד נאמר: בניסן ואייר). המקורות התלמודיים מספרים כי מין (נוכרי) אחד ששאל על תחיית המתים – איך יכול להיות שיקומו כל המתים, איך כולם יחיו יחד? אמרו לו: היית בחמת גדר? "בעונתה או שלא בעונתה?" ראית כמה הרבה יש שם? וכולם מסתדרים בכל זאת? כך יהיה גם בתחיית המתים.
 במרחצאות היו גם **פרצופות** = מזרקות היוצאות מתוך פרצוף. בהלכות עבודה זרה נפסק "פרצופות המקלחות מים בפני עבודה זרה – לא יניח פיו על פיהם וישתה, מפני שנראה כמנשק לעבודה זרה" (הלכות עבודה זרה פרק ג, יג ח).

המשך קיומן של המרחצאות

המקום חרב בסוף התקופה הביזנטית, כנראה ברעידת אדמה, ובמאה ה-7 שופץ על ידי **מועוואיה הראשון** מדמשק, מייסד השושלת האומאית, ששלט בשנים 661-680.
 זאת, בהתאם לכתובת שנמצאה ב"אולם המזרקות":
 "בימי עבדאללה מועוואיה אמיר המאמינים, נגאל ונבנה המרחץ החם של (אלה) שכאן בידי עבדאללה בן אבו-סמוס (אבו-האשם) היועץ, בחמישה בחודש דצמבר ביום השני בשנה השישית לאינדיקטיו, בשנת 726 לפי מנין הקולוניה, לפי הערבים בשנת 42, לבריאת החולים ובשקידת יואנס המגיסטראט איש גדרה."

כתובת זו הוצבה כנראה ביום פתיחת המרחצאות בשנת 662 לספירה, היא שנת עלייתו לשלטון של מועוואיה בדמשק. נראה שהשליט לא חסך מאמצים לפתיחתן מחדש של המרחצאות, כמשתמע מהממצאים הארכיאולוגיים ומכתובת הקדשה זו.
 הכתובת נמצאה מכוסה בשכבה עבה של טיח, שבו טויחו מחדש קירות האולם.
 הייתה כאן השחתה שיטתית ומכוונת של הדמויות בחלקים המעוטרים של המבנה – האיקונוקלזם, כחלק מסימניה של תקופת השלטון העבאסי בארץ ישראל (מאמצע המאה ה-8 ועד אמצע המאה ה-9 לספירה).
 המרחצאות היו בשימוש כ-600 שנה, הצטיינו בחזותם האדריכלית ששימשה גאווה לאנשי המקום, וכן היו מקור הכנסה חשוב עבורם.
 שמם של המרחצאות העתיקים של חמת גדר נשמר בשמו של כפר ערבי שכן, תל באני, ככל הנראה שיבוש מהמילה המקורית **בלנאים** או באניום = מרחצאות בלטינית.
 המרחצאות חרבו כנראה במאה ה-8 (ברעידת האדמה של 749) או במאה ה-9, שכן נוסע מוסלמי מהמאה ה-10, אלמוקאדסי (גאוגרף מוסלמי שכתב ספר המהווה מקור היסטורי חשוב לחקר תולדות האזור במאה ה-10, ובכלל זה להכרת החקלאות והכלכלה של ארץ ישראל במאה ה-10), כתב על המרחצאות בלשון עבר:
 "אנשי טבריה אומרים שהמים (בחמת גדר) היו מוקפים בעבר במבנים, כל אחד מהם למחלה מיוחדת".

מכך ניתן ללמוד כי במאה ה-10 המרחצאות כבר לא היו בשימוש.
 בתקופה העות'מאנית, מאז הכיבוש הצלבני, לא היו מרחצאות חמת גדר בשימוש.
 בתמונה משנת 1932 לא נראה במקום אפילו בית אחד.
 כאשר נסללה "רכבת העמק" בשנת 1905, הוקמה במקום תחנת רכבת, במסעף שחיבר את מסילת "רכבת העמק" עם מסילת הרכבת החיג'אזית.

מבנה תחנת הרכבת בחמת גדר, העומד על תלו עד היום, נמצא ממזרח לכניסה לאתר. את הגשרים של המסילה על פני הירמוך ראינו בירידה לחמת גדר. בתקופת המנדט – בשנות ה-20 של המאה ה-20 קָפַר סולימאן נדיף ביה, ערבי עשיר ובעל השפעה, את אדמות המקום מממשלת המנדט וקיבל זיכיון להקמה ולהפעלת מרחצאות בתמורה לשירותים שנתן לבריטים במהלך מלחמת העולם הראשונה. בראשית שנות ה-40 החל נדיף ביה בהקמת המרחצאות מחדש. בשנת 1946 נפתח במקום בית המלון "מרפא" ביוזמת זאב ספיר ובשותפות עם סולימאן נדיף ביה. "מרפא" היה בית מלון ופנסיון בעל 45 חדרים, בשותפות ערבית-יהודית, שפעל באלחמה בין השנים 1946 ו-1967.

זאב ספיר מחיפה מימן את הבנייה והשקיע בה 24,000 לירות שטרלינג, סכום עתק באותם ימים. עם סיום המנדט הבריטי בשנת 1948, נאלץ ספיר לנטוש את אלחמה מטעמי ביטחון. עד לתקרית אלחמה בשנת 1951, שבה הסורים השתלטו על המקום, הגיע ספיר לאלחמה פעמים אחדות בלוויית נציג האו"ם. בינתיים המשיכה משפחת נדיף להפעיל את המלון ואירחה ערבים עשירים מארצות שכנות ומומחים זרים ששרתו את צבא סוריה. כשהסורים השתלטו על אלחמה בשנת 1951, הם הקימו בה מסגד, העומד עד היום. במלחמת 1967 כבשה ישראל את אלחמה. זאב ספיר תיאר את אשר מצא בהגיעו למקום לאחר המלחמה:

"המלון עצמו היה שלם, כאילו רק לפני שעה עזבו אותו. הכול היה בו, אפילו כלי האוכל עם שם המלון".

כאשר נתפס המקום נמצאו בו שני אזרחים קשישים: בנו של סולימאן נדיף ביה, בעל הזיכיון למרחצאות מימי המנדט הבריטי ושותף בבית המלון "מרפא", ורעייתו, שהיו אזרחים לבנונים. נדיף הבן ניהל את בית המלון. הוא סיפר כי מאז הכיבוש הסורי, בשנת 1948, היו באים למקום אזרחים ממדינות ערב וגם מומחים צבאיים סובייטים ומזרח-גרמניים. לרשותם עמד מועדון לילה מפואר. נדיף ואשתו עזבו את אלחמה בלוויי זאב ספיר שהביאם אל נקודת המעבר לסוריה בקונייטרה שברמת הגולן. ספיר ביקש רשות מצה"ל, שהחזיק במקום, לשוב לאלחמה ולהפעיל מחדש את המלון "מרפא". אולם מנהל מקרקעי ישראל החליט שלזאב ספיר אין זכויות באתר והמסמכים שבידו אינם תקפים. הזיכיון על פיתוח ותפעול האתר נמסר לקיבוצי הסביבה המפעילים את מרחצאות חמת גדר. כיום אין אישור רשמי להיכנס לשטח החפירות.

מובלעת אלחמה

עד 1948 היה המקום חלק מארץ ישראל המנדטורית, עפ"י הסכמי **פולה-ניוקומב**. בחודשים מאי-יוני-יולי 1948 הסורים פלשו לתחומי ארץ ישראל המערבית. הפלישה החלה ב-15 במאי בגזרת צמח, והמשיכה גם בגזרה הצפונית יותר, באזור גשר בנות יעקב, וכיבוש המושבה משמר הירדן. בתום קרבות מלחמת 1948, הסורים החזיקו בכמה מובלעות בתוך שטחה של ארץ ישראל המערבית, וצה"ל לא הצליח לעקור אותם משם. שלושת המובלעות הגדולות היו: באזור דן ודפנה, באזור גשר בנות יעקב ובאזור דרום הכנרת. בקיץ 1949 נחתמו הסכמי שביתת נשק עם הסורים, ובמסגרת ההסכמים הסורים הסכימו

לפנות את הצבא שלהם מכל המובלעות ולסגת חזרה אל תחומי סוריה, אל הגבול שנקבע בהסכמים בין המנדט הצרפתי והמנדט הבריטי בראשית שנות ה-20. התנאי של הסורים לנסיגת כוחותיהם מהמובלעות היה שאותם אזורים יישארו מפורזים, שבהם אין לקיים כל פעילות צבאית, ישראלית או סורית. ישראל ראתה בשטחים המפורזים שטחים ריבוניים שבהם מותרת פעילות אזרחית מלאה, ולכן ייבשה את החולה, הטתה את הירדן, והקימה ישובים. ואילו סוריה ראתה בשטחים המפורזים שטחי הפקר, בהם תאושר נוכחות אזרחים בלבד ונוכחות שיטור אזרחיים.

סביב הפרשנות השונה הזו על מהות האזורים המפורזים, התפתחה הלחימה בין ישראל ובין סוריה, שנמשכה לסירוגין 18 שנים, מ-1949 ועד 1967. במסגרת הלחימה הזו, בראשית שנות ה-50 של המאה ה-20, הסורים ביצעו כמה מחטפים: הצבא הסורי נכנס לתוך אותם אזורים מפורזים שהיו אמורים להיות בתחום הטריטוריאלי של מדינת ישראל.

בשנת 1951, בעקבות ניסיונה של ישראל לייבש את ימת החולה, פרויקט שהצריך עבודה גם בשטחים שהיו בשליטת סוריה, כבשו הסורים את אזור אלחמה, שהיה בריבונות ישראלית. צה"ל לא לקח מחדש את האזורים הללו, ובפועל הסורים ישבו באלחמה עד 1967. ארבעה קווי גבול קרובים אך לא חופפים, מתווים את הגבול המדיני בין סוריה לישראל:

- **"הגבול הבין-לאומי"** – הגבול שנקבע בשנים 1920-1924, בין המנדט הצרפתי על סוריה לבין המנדט הבריטי על ארץ ישראל, בעקבות ועדת פולה-ניוקומב. גבול זה זכה בזמנו לאישור בין-לאומי בהחלטות של חבר העמים, ומכאן שמו.
- **גבול הפסקת האש** – כפי שיוצב עם כניסתה של ההפוגה השנייה לתוקפה במלחמת העצמאות, ב-18 ביולי 1948.
- **"הקו הירוק"**, גבול שביתת הנשק – כפי שהוסכם בין הצדדים בעקבות דיונים בתיווכו של סגן מזכיר האו"ם **ראלף באנץ'** בשנת 1949.
- **גבול ה-4 ביוני 1967** – כפי שעוצב בעקבות פלישה ומחטפים שגם הסורים וגם ישראל ביצעו באותן 19 שנים שבין 1948-1967 (באזור עין גב והאון היו כפרים סוריים שפוננו על ידי ישראל, וישראל גם השתלטה על סוסיתא בשנת 1949).

למעשה, מדויק יותר לומר "גבולות ה-8 ביוני 1967", כי הקרבות ברמת ה פרצו רק ב-9 ביוני 1967.

בארבעת הימים הראשונים שלה מלחמת ששת הימים התנהלה בגזרת מצרים וירדן, ורק ביומיים האחרונים שלה – בגזרת סוריה ורמת הגולן. הסכמי שביתת הנשק 1949, יצרו את "משולש הגבולות":

ירדן, סוריה הצרפתית, וישראל תחת המנדט הבריטי. משולש הגבולות נמצא במוחייבה. הקו הבריטי-צרפתי הותיר 10 מטרים ממזרח לכנרת בידי המנדט הבריטי. אולם בפועל, עד ה-4 ביוני 1967, מצפון לעין גב, מנוקיים וצפונה עד לירדן היה האזור בידי הסורים. בשנת 1967 כבשה ישראל את כל רמת הגולן, כולל אלחמה.

בשנת 1969 אירעו מספר תקריות עם מחבלים באזור, ששיאן היה בחודש מאי, כשהמחבלים פוצצו את בניין המרחצאות החדש שנבנה לקראת פתיחת האתר. התקריות סיכלו את פתיחת האתר לציבור למשך מספר שנים. האתר נפתח רק ביולי 1977, לאחר שחזרה הרגיעה לאזור. בנוסף, התקיימו חיכוכים עם סוריה ועם ירדן בנוגע לבעלות על מי הירמוך. חלק גדול מן השטח בו זורם הירמוך בישראל נמצא באזור המפורז – לפי הסכם שביתת

הנשק משנת 1949, אשר לדעת הסורים עדיין בתוקף. עובדה זו משפיעה על זכויות ישראל בחלק ממי הירמוך במישור החוק הבין-לאומי. שתי המדינות, סוריה וירדן, ביקשו לבנות סכר במרומי הנהר ולנצל את המים לצרכיהן. גם כיום מהווה אזור זה סלע מחלוקת במשא ומתן בין ישראל לסוריה. סוריה דורשת חזרה ל"גבולות ה-4 ביוני" הכוללים את כל השטחים שבהם החזיקה בפועל לפני פרוץ מלחמת ששת הימים, כולל האזור המפורז. ואילו ישראל טוענת כי על פי הסכמי שביתת הנשק משנת 1949, אזור חמת גדר, ותחומים נוספים, כולל האזורים המפורזים האחרים שנקבעו בהסכמי שביתת הנשק, הם שטח ישראלי שאליו פלשה סוריה.

נקודת הרחבה – קרב תל מוטילה

קרב תל מוטילה היה קרב שהתחולל במשך חמישה ימים, החל מ-2 במאי, 1951 מצפון מזרח לכנרת (באזור בו נמצא כיום היישוב אלמגור), בין הצבא הסורי ובין צה"ל. הקרב נחשב ככישלון צורב, אולי הגדול שידע הצבא בעת ההיא.

רקע:

מלחמת העצמאות מסיימת בשורה של הסכמים. ההסכם עם סוריה מתבסס על מיקום הכוחות בשטח ולכן במקומות מסויימים הסורים נמצאים ממערב לירדן. השטחים שלא נשלטו פיזית בידי צה"ל או בידי הסורים נחשבו שטחים מפורזים.

בין 1948 ו-1967, אזור זה מפורז, כלומר אין בו באופן רשמי נוכחות צבאית קבועה אלא רק פטרולים מדי פעם.

ישראל ראתה בשטחים המפורזים שטחים ריבוניים שבהם מותרת פעילות אזרחית מלאה, ולכן ייבשה את החולה, הטתה את הירדן, והקימה ישובים: קבוץ גדות, תל קציר, האון. לעומת זאת סוריה ראתה בשטחים המפורזים שטחים בהם יש להקפיא את הסטטוס של היישובים. הסורים ראו בפעילות הישראלית הפרת הסכם, ופתחו באש. סביב 1950 הייתה החזית הסורית שקטה, אולם בשנת 1951 היו שלושה אירועים קשים בתוך שלושה חודשים:

1. מרץ – סביב בניית המוביל הארצי, ניסיון להטות את הירדן לפני גשר בנות יעקב, לעקוף את הכנרת לבית נטופה. אולם בשל התנגדות של סוריה ושל האו"ם נאסר לבסוף על ישראל להטות את מי הירדן, ולפיכך שונתה התכנית לבניית המוביל. מדרום למצד עתרת נשארו שרידים של תעלת מוביל שהחלה להיבנות.
2. אפריל – תקרית בחמת גדר, שטח מפורז ישראלי, בו ישראל הקפידה על נוכחות חיילים אך בלבוש שוטרים. פטרול נכנס לחמת גדר עם 3 כלי רכב והסורים ירו על הרכב. 7 נהרגו והשאר נסוגו. מאותו אירוע ועד 1967 ישראל לא מימשה את נוכחותה בשטח.
3. מאי – תקרית מוטילה.

בשטח זה בו אירעה תקרית תל מוטילה, באזור כורזים והר האושר, ישב בשנת 1948 שבט בדואי **שְמְלִינָה**, שירה על תחבורה שנסעה בין ראש פינה לטבריה. בתגובה ביצע הפלמ"ח את "מבצע מטאטא".

גדוד סרק את כל השטח, וגרש את בני השמלינה מעבר לירדן. הסורים דחפו את השמלינה לחזור. המדרון ממזרח היה מפורז, הבדואים עלו עליו עם עדריהם, כשמאחוריהם פלוגה סורית. ב-2 במאי 1951 נכנסו הסורים לשלושה מוצבים:

1. תל מוטילה – אותו תפסו
2. מוצב הדמות
3. מוצב השפך בדרום

ב 1949 צה"ל למעשה מתפרק ונבנה מחדש על בסיס "כל העם צבא". מוקמות 6 חטיבות חי"ש שאנשיהן היו תושבי המקום בו ישבה כל חטיבה. מונהג גיוס חובה לצה"ל, מתגייסים בני הארץ אך בעיקר עולים חדשים, שאינם מצוידים ומאומנים כראוי, וחלקם הגדול אינו דובר עברית.

באביב 1951 חיילי גולני נמצאים באזור באימון.

חשיבותו של תל מוטילה היתה רבה בשל שליטתו על סביבת שפך הירדן לכינרת. בשל גובהו (370 מ') היה התל לנקודה היחידה באזור המפורז שבה היתה לצה"ל שליטה טופוגרפית על העמדות הסוריות, והנקודה היחידה ששלטה באש ובתצפית ממערב למזרח.

מהלך הקרב:

התקרית החלה כאשר סיור של חיילי גולני הבחין בעדרים הרועים על התל ויצא ללכוד אותם. הכוח נתקל בכוח סורי וארבעה מחייליו נהרגו. פיקוד הצפון החליט לכבוש את התל באותו היום כדי שלא לאפשר לסורים להתבסס במקום.

הכוח המבצע היה חיילי מילואים של גדוד 34 של חטיבה 3 ושתי כיתות מגדוד 13 של גולני.

באותו הלילה נכבש תל מוטילה והסורים נערכו במוצב 'הדמות' ובמוצב 'השפך' הסמוכים. למחרת, ב-3 במאי 1951, תוגבר גדוד 13 בפלוגת קורס המ"כים והצליח לכבוש את מוצב השפך. הסורים המשיכו להטריד את כוחות צה"ל ממוצב הדמות ואלה התחפרו במוצב השפך ובתל מוטילה.

באותו היום הוחלפו חיילי המילואים מחטיבה 3 בחיילי גדוד 21 מחטיבת גולני, והאו"ם הכריז על הפסקת אש, אך המג"ד **רהבעם זאבי (גנדי)** הורה לתקוף את מוצב הדמות ולהביא גווייה של חייל סורי כדי להוכיח לאו"ם שהכוח הסורי במקום הוא מהצבא הסדיר. ההתקפה נכשלה ומפקד המחלקה התוקפת נהרג.

בלילה שבין 5 ל-6 במאי תקפה פלוגה של גולני, בפיקודו של **זאב סלעי**, את מוצב הדמות למרות הסכם להפסקת אש כדי לגרש את הכוח הסורי מהשטח המפורז.

מרבית חיילי הפלוגה היו עולים חדשים, ונוסף על חוסר ניסיונם הצבאי הם סבלו מקלקול קיבה קשה שפגע בכושר הלחימה.

ההתקפה הראשונה על היעד נכשלה וחיילים רבים נפגעו.

לקראת בוקר ארגן סלעי את חייליו להתקפה נוספת, אך גם זו נבלמה. ההתקפה השלישית של הכוח נפתחה באש ארטילרית על מוצב הדמות, אך זו פגעה בחיילי הכוח המסתער ורבים נפגעו מאש כוחותינו. לאחר כשלוש ההתקפה השלישית קיבל הסמג"ד **עקיבא סער** את הפיקוד ותוגבר בעוד מחלקה.

כמו כן שלח המח"ט בפועל, **מאיר עמית**, כוח נוסף מחיילי גדוד 12 ומקורס המפקדים של גולני. כוח זה תקף מדרום מכיוון מוצב השפך בעוד הכוח הראשון תוקף מצפון מכיוון תל מוטילה. לאחר יום הקרבות ביקש מאיר עמית סיוע מטוסים, אך זה לא אושר בשל שיקולים מדיניים. הקרב הסתיים לאחר שמטוסי חיל האוויר שהתאמנו באזור קיבלו פקודה מאלוף פיקוד הצפון לבצע צלילות 'יבשות' לעבר מוצב הדמות.

אחד הטייסים פתח באש וצרורות המקלע שפגעו במוצב הפיקוד הסורי הניסו את החיילים הסורים ממוצב הדמות. כך הגיעו לידי סיום חמישה ימי קרב שגבו מחיר דמים של 41 הרוגים ופצועים רבים מחיילי צה"ל.

זה היה הקרב הגדול הראשון של צה"ל בזירה הסורית לאחר מלחמת העצמאות, והשמועות על הכישלון והחרפה נפוצו במהירות בכל שורות הצבא.

הטענות בקרב הפיקוד הזוטר וחיילי החטיבה היו נגד הפיקוד שלא נכח בשדה הקרב ופיקד על הכוחות ממוצב פיקוד באזור הכינרת.

כמו כן נטען שלא היה תיאום בין הכוחות בשטח לבין המפקדה בשעת הקרב עצמו בנושאים מרכזיים, כמו מודיעין קרבי, הכוונת הסיוע הארטילרי, תיאום בין הכוח הלוחם וכוחות העתודה.

טענה מרכזית של הלוחמים היתה, שהמפקדים שלחו אותם למערכה בלי לדעת את תנאי השטח ואת מצב האויב, ואם הצליח הכוח לסלק את הסורים מהשטח המפורז הרי זה היה בזכות הפיקוד הזוטר מרמת מפקד פלוגה ומטה והלוחמים שלא התייאשו והמשיכו לתקוף את עמדות הסורים למרות ההרוגים והפצועים הרבים.

לעומת המפקדים הזוטרים והלוחמים ראו מפקד החטיבה מאיר עמית ומפקד גדוד 13 רחבעם זאבי בעצם סילוק הכוח הסורי משטח ישראל הישג וניצחון.

המפקדים הדגישו את הדבקות במשימה ואת הכנסת כוחות החטיבה לקרב, גלים גלים, מה שהביא את הניצחון.

בישיבת המטכ"ל הראשונה לאחר הקרבות אמר **מרדכי מקלף** סגן הרמטכ"ל: 'צבא כמו שלנו שכה החליף את עורו, עליו ללמוד מפעולה זאת באופן מעמיק ביותר, על הצבא להעלות את רמת החומר האנושי הניתן לחיל הרגלים'.

גם הרמטכ"ל **יגאל ידין** הסכים כי הפיקוד העליון הזניח את חיל הרגלים ונתן לו חומר אנושי שהנמיך את רמתו. באותה ישיבה הוקמה ועדת חקירה מיוחדת בראשות סא"ל **דוד פרמון** גם הישיבה הבאה של המטכ"ל יוחדה כולה לבעיות כוח האדם וללימוד לקחי הקרב בחיל הרגלים, הן במספר הלוחמים והן באיכותם. בשל תחושת הכישלון שהשתררה בצה"ל לאחר הקרב ביקש הרמטכ"ל יגאל ידין לעודד את חטיבת גולני ומפקדיה ושלח מכתב למפקד החטיבה **מאיר עמית** ובו ציין כי ועדות החקירה הרבות עלולות ליצור רושם כי הפעולה הסתיימה בכישלון ומחפשים אשמים, אך התחקירים נועדו להפיק לקחים.

קרב תל מוטילה, שלמרות דברי הרמטכ"ל נצרב ככישלון, נקבר בארכיוני צה"ל במשך שנים. בסרט טלוויזיה דוקומנטרי שהופק בישראל בשנת 2000 נטען כי חלק מההרוגים הישראלים בקרב נפלו למעשה בתרגיל כושל של חטיבת גולני, שנערך ברמות מנשה זמן קצר לפני התקרית בתל מוטילה, וכי הכללתם בין נופלי הקרב נועדה לטייח ולהעלים את הכשל החמור שאירע בזמן התרגיל. כשהתבררה האמת, משרד הביטחון סרב לקחת חלק בהנצחה, והמשפחות הן אלה שהקימו את האתר. לפי נוהלי משרד הביטחון, מנציחים יחידות ולא יחידים (כך גם היה באסון המסוקים), ובני המשפחות מקבלות הזמנה להנצחה באתרי היחידות.